

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV ÖST RAPPORT 2006:33

ARKEOLOGISK FÖR- OCH SLUTUNDERSÖKNING

Medeltid 1600–1700-tal i Starby

Inför ombyggnation av riksväg 50 vid Kungs Starby
Vadstena stad och kommun
Östergötland

Dnr 422-2609-2003, 423-1991-2004

Johan Stenvall

UV ÖST RAPPORT 2006:33

ARKEOLOGISK FÖR- OCH SLUTUNDERSÖKNING

Medeltid

1600–1700-tal i Starby

Inför ombyggnation av riksväg 50 vid Kungs Starby
Vadstena stad och kommun
Östergötland

Dnr 422-2609-2003, 423-1991-2004

Johan Stenvall

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV Öst

Roxengatan 7, 582 73 Linköping

Tel. 013-24 47 00

Fax 013-10 13 24

uvost@raa.se

www.raa.se/uv

Omslagsbild Utdrag ur lantmäterikarta från år 1717 över Starby kungsladugårds ägor.
Slottet syns till vänster i bild och Starby gård ligger snett ned till höger.

Grafik Lars Östlin

Foto Johan Stenvall

Utskrift UV Öst, Linköping 2006

Kartor ur allmänt kartmaterial, ©Lantmäteriverket, 801 82 Gävle. Dnr L 1999/3.

© 2006 Riksantikvarieämbetet

UV Öst, Rapport 2006:33

ISSN 1404-0875

Innehåll

Inledning	5
Antikvarisk bakgrund	5
Den arkeologiska förundersökningen	7
Metod	7
Genomförande och resultat	7
Den arkeologiska slutundersökningen	9
Metod	9
Genomförande och resultat	9
Den yngsta fasen, fas 1	9
Husets och gatans föregångare, fas 2	11
Arkeologin och kartmaterialet, fas 1 och 2	12
En äldre infartsväg till staden?	14
Starbys medeltida bytomt i undersökningen, fas 3	14
Sammanfattning	15
Referenser	16
Arkiv	16
Kartor	16
Litteratur	16
Administrativa uppgifter	16
Bilaga 1. Kontexter	17
Bilaga 2. 1705 års arealavmätning över Starby	18
Bilaga 3. 1655 års stadskarta över Vadstena	19

Östgötakarta med undersökningsplatsen markerad med röd prick.

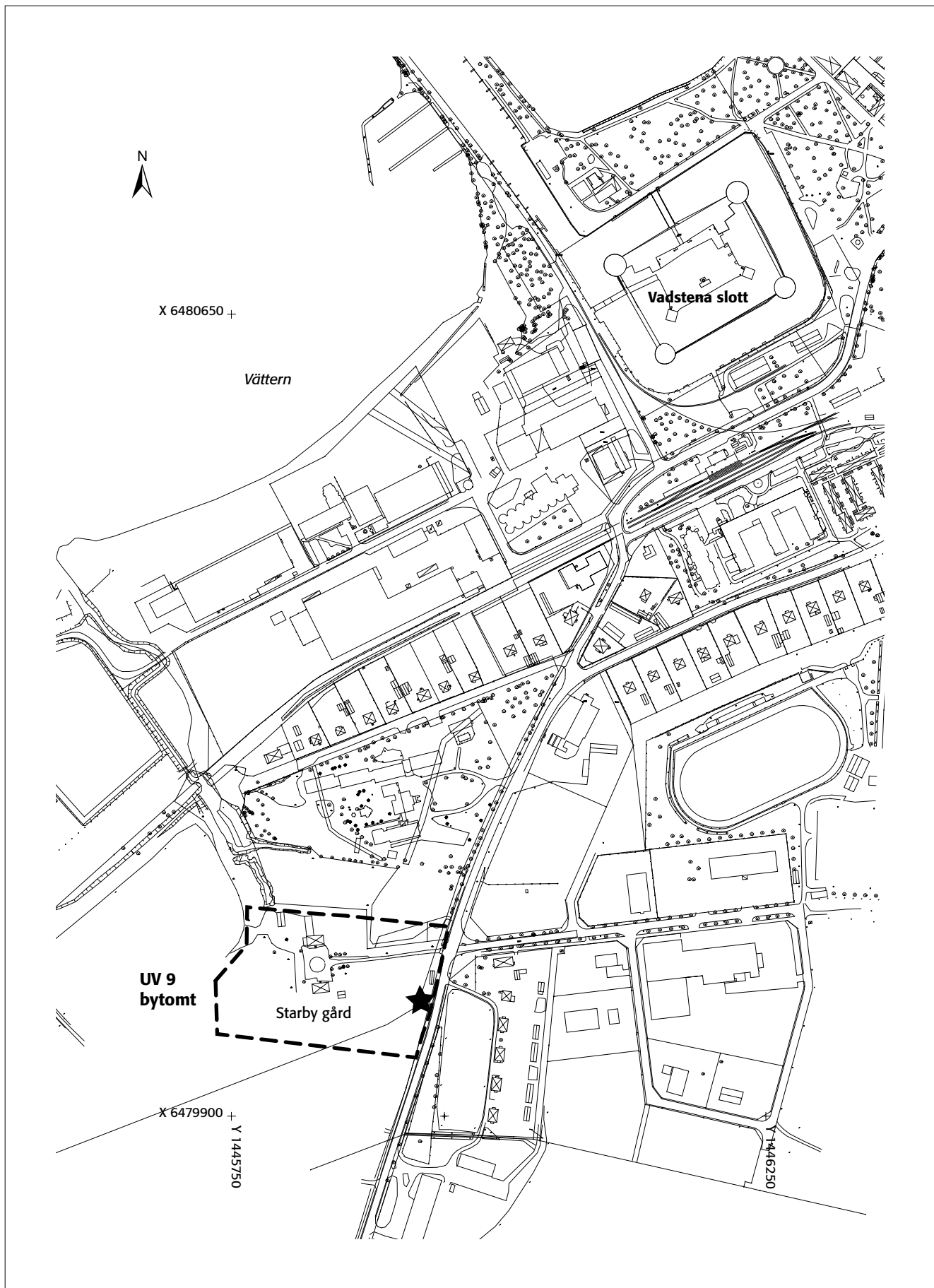

Fig 1. Utdrag ur Vadstenas primärkarta med undersökningsplatsen markerad. Den medeltida bytomtens förmodade gränser, UV9, är markerad med streckad linje. Skala 1:5000.

Arkeologisk för- och slutundersökning Medeltid, 1600–1700 tal i Starby

Som ett led i uppförandet av en ny livsmedelsbutik vid Kungs Starby, Vadstena stad, planerade Vägverket region Sydöst för ombyggnad av det befintliga vägnätet genom breddning och nya svängfiler utmed riksvägen. På grund av detta gav Länsstyrelsen i uppdrag åt Riksantikvarieämbetet, avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Öst, att utföra en arkeologisk för- och slutundersökning invid den medeltida gården Starby.

Förundersökningen utgjordes av sökschakt inom den planerade exploateringsytan utmed vägens västra sida in mot Starby gård. En stenläggning och ett par syllstensrader påträffades samt under detta äldre lämningar som utgjordes av brandlager och planeringslager. Undersökningen visade att åtminstone delar av bebyggelsen hörde till gårdens ekonomibyggnader som finns dokumenterade på kartor från mitten av 1600-talet och framåt. Dock stämmer inte kartmaterialet med de nu påträffade lämningarna till fullo. Under de översta bebyggelselämningarna påträffades olika byggnadslager som utgjordes av både brandlager och planeringslager. De äldsta lämningarna bestod av ytterligare en stenläggning som var lagd i upp till fyra skift vilket tyder på att den använts under en längre tid. Mot botten av schaktet påträffades också ett par hästskor, så kallade toffelskor, som vanligtvis dateras till 1300–1400-tal.

Inledning

Vägverket planerar att utvidga och bredda befintlig riksväg 50 utmed en begränsad del vid Kungs Starby inom Vadstena stad. Breddningen och utbyggnaden av vägen innebär att vägbanken byggs på till önskad bredd, högst 7 meter. Vägen kommer omväxlande att breddas på västra respektive östra sidan. Den totala vägsträckan som berörs uppgår till omkring 570 meter. Denna sträcka ligger delvis i liv med dagens tomtgräns till Kungs Starby.

Riksantikvarieämbetet, UV Öst genomförde en arkeologisk utredning, etapp 1 i området 1996 i samband med planeringen inför eventuell ny sträckning för riksväg 50. Inför utredningen upprättades kartkalkar och 1705-års karta visade att Starby gamla bytomt och gård låg inom stora delar av det nu aktuella området (fig 2). Gården som var en kungsgård utgjordes av *en* gård med flygelbyggnader och uthus. I den östra delen låg långa ladugårdar varav en påträffades vid utredningen 1996 (Larsson, L Z, Nilsson, P och Ulfhielm, A, 1997). Delar av kungsgården är idag åkermark. Den medeltida bytomten och kungsgården går än så länge under den temporära beteckningen UV9 i väntan på tilldelning av RAÄ-nummer.

Dagens värdshus, Kungs Starby, ligger på gårdens gamla odlingsmark och park. Detta hus byggdes för bostadsändamål under tidigt 1900-tal och har egentligen inget att göra med den forna kungsgården och den medeltida bytomten Starby. Den gamla kungsgården och den medeltida bytomten ligger cirka 100–150 m söder om det nuvarande värdshuset.

Antikvarisk bakgrund

Flera byar fanns i Vadstena stads omland. Starby hör till dem som låg närmast staden och på 1700-tals kartan går byns ägor ända fram till slottets västra och södra vallgravar. Det är välbelagt att klostret försökte förvärva egendom här och det är sannolikt att det var i Starby som pilgrimer till en början fick köpa förnödenheter (Stibéus 2000). Under Vadstena stads framväxt på 1300-talet är det bland annat känt från ett brev år 1398 att ”köpstaden” eller handelsplatsen är byggd på klostrets åker och tillägor, det vill säga mark som är tagen dels från Vadstena gård, från Starby gård och andra ägor (Fritz 2000).

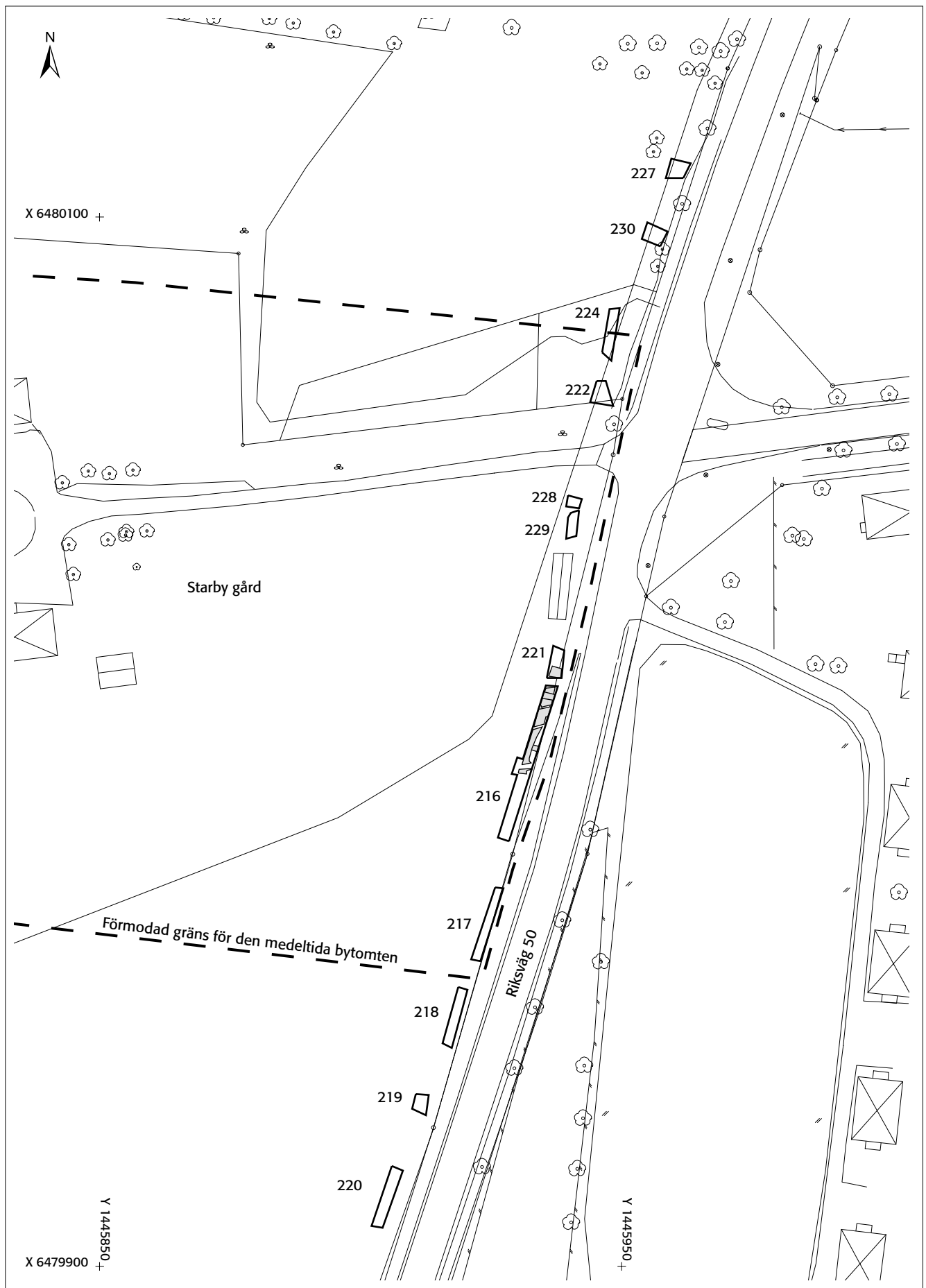

Fig 2. Utdrag ur Vadstenas primärkarta med förundersökningens sökschakt markerade. Skala 1:1000.

Flera indikationer på hur stadsstrukturen förändras över tid finns, och hur denna kan spåras till området runt Kungs Starby. En hel stadsdel (Sanden) förstördes i och med slottsbygget på 1500-talet. Nya områden togs i anspråk och tomter anlades i stadens utkant. Till exempel finns uppgifter om att Herr Stens gård (som utgjorde Sandens enda stenhus) flyttades till grannbyn Starby (Hedvall, R. 2002, s 21).

Bebyggelsen inom det nu aktuella undersökningsområdet går åtminstone tillbaka till medeltid. Äldre lämningar som till exempel gravar från järnåldern finns i stadens omland och det är troligt att lämningar av olika karaktär även kan finnas i stadens utkant (se t ex Stibeus, M., 2000 s 52).

Den arkeologiska förundersökningen

Metod

Undersökningen utgjordes av sökschakt utmed riksvägens västra sida, framför allt i den del som ligger närmast Starby gamla bytomt. Matjorden banades skiktvis ned till orörd mark och/eller lager och anläggningsnivå. Därefter rensas dessa för hand. Vissa valda delar kom att grävas för hand för att försöka konstatera lagerkaraktär och fyndinnehåll. Schakt och anläggningar mättes in med D-GPS efter rikets nät (RT 90) och har registrerats i Riksantikvarieämbetets informationssystem Intrasis.

Genomförande och resultat

12 schakt togs upp utmed vägen. Då det äldre kartmaterialet visat att delar av dagens åkermark ingått i gårdsläget startades schaktningen ganska långt söderut på åkern. Schakt 217–220 förlades i nuvarande åkern men inga anläggningar, konstruktioner eller fynd påträffades. Schakt 216, 221, 228 och 229 förlades inom den nuvarande tomtmarken till Starby gård. I schakt 216 påträffades liggande träplankor i dess södra del med öst-västlig riktning och en något oregelbunden syllstensrad (A759, 769). Fortsättningsvis i samma schakt påträffades både syllstensrader med en dräneringsränna och ett par stenpackningar. En av stenpackningarna var en tydlig infartsväg till gården eller en av gårdsbyggnaderna (fig 3). I schakt 221 upphörde de mer vällagda stenpackningarna och

Fig 3. Infartsväg till gårdens byggnader påträffad vid förundersökningen. Foto Johan Stenvall.

Fig 4. Sektion i det första provschaktet. Foto Johan Stenvall.

raseringsmassor alternativt ett tjockt planeringslager tog vid. Schaktning med maskin skedde i detta lager ned till orörd mark och inga tydliga strukturer kunde märkas. Strax norr om detta schakt fanns vid undersökningstillfället ett gammalt garage och förråd. Denna fallfärdiga byggnad är planerad att rivas men ingen schaktning företogs under denna.

I områdets norra del (N om infartsvägen till Starby gård) där de sista schakten togs upp, fanns ett tätt busksnår vilket komplicerade undersökningen. Här grävdes dock fyra mindre schakt, 222, 224, 227 och 230 men dessa innehöll endast ett cirka 0,4 m tjockt odlingslager utan konstruktioner eller fynd (fig 2).

Ytterligare en sträcka ingick i förundersökningsområdet vilken var inne på nuvarande värds-hustomten (Kungs Starby värdshus). Den delen var tydligt urschaktad och markberedd (ligger märkbart lägre i förhållande till den äldre gården) vilket förmodligen gjordes i samband med anläggningen av värdshusbyggnaden under tidigt 1900-tal. Denna del har också enligt äldre kartmaterial och skrifter varit odlingsmark och/eller parkmark. Marken intill vägen inne på värds-husets tomt bedömdes således inte innehålla omarkerade fornlämningar varvid ingen schaktning företogs här.

Några provgropar togs upp i syfte att kunna avgöra hur mycket lämningar vi kunde förvänta oss under det översta och yngsta bebyggelseskiktet. Hade den påträffade bebyggelsen några föregångare och kunde det finnas äldre lager hörande till den medeltida bebyggelsen? De påträffade stenpackningarna och syllstensraderna var delvis kraftigt förstörda av yngre markarbeten såsom kraftkablar, optokablar och dräneringar. För att skada lämningarna så lite som möjligt gjordes ett par av provgroparna i de gamla ledningsschakten och sektioner kunde rensas fram i dem. Dessutom grävdes ett par smala provschakt i orörda delar av stenläggningarna (fig 4).

Resultaten av provschakten visade att det under den påträffade bebyggelsefasen fanns ett planerings- eller raseringslager. Under detta lager fanns ett förhållandevis tunt brandlager. Ned mot botten (orörd mark) fanns ytterligare två lager. Det ena var ett byggnationslager och det andra var ett planerings- eller raseringslager. Den påträffade bebyggelsen hade således förmodligen en till två äldre bebyggelsefaser. I ett av provschakten gjordes fynd av keramik som var svår-daterad. Keramiken var antingen tidigmedeltida eller förhistorisk.

Den arkeologiska slutundersökningen

Metod

I juni 2004, två månader efter förundersökningen, startade slutundersökningen. De påträffade stenläggningarna och bebyggelsen schaktades fram ytterligare inom exploateringsområdet vilket innebar att ytterligare några meter närmare vägen och in mot Starby gård togs upp. Konstruktionerna var kraftigt störda av ytterligare kabel- och ledningsschakt (fig 5).

Alla stenpackningar och syllstensrader rensades fram för hand. Konstruktionsdetaljer och lager mättes in med totalstation före borttagande. Utvalda delar av både lager och konstruktioner (stenläggning/syllstensrader) grävdes för hand dels för att tolka lagrets funktion och dels för att se om lagren var fyndförande, i förhoppning om att kunna datera dem. Övriga delar schaktades bort ned till nästa lager- och/eller konstruktionsnivå.

Inga konstruktionsdetaljer ritades för hand. Allt mättes in med totalstation och i förekommande fall med lodfotografering och passpunkter (referenspunkter). I avsaknad av fototorn har lodfotograferingen utförts manuellt och har således ett ofrånkomligt vinkelfel, men noggrannheten ansågs dock tillräcklig för förståelsen. All fotografering gjordes med digitalkamera. Alla inmätningar har registrerats i Riksantikvarieämbetets informationssystem Intrasis.

Genomförande och resultat

Sammanfattningsvis påträffades tre urskiljbara bebyggelsefaser.

1. Den yngsta och översta fasen bestod av ett par ladugårdskonstruktioner och en stenlagd väg. Till denna bebyggelse har det underliggande planeringslagret förts vilket alltså hör till samma händelse och tidsperiod – byggnationen av ladugårdarna och vägen.
2. Under detta påträffades ett brandlager som tolkades höra till nedbrunna föregångare till ladugårdarna. Till denna fas hör förmodligen också det underliggande gruslagret som tolkades vara ett utjämningslager inför byggandet. Gruslagret låg på ett cirka 0,15–0,2 m tjockt lerlager som också kunde tolkas vara ett planeringslager. Detta lager hör således också till byggandets andra fas.
3. Den äldsta och första fasen utgjordes till största delen av ett tjockt lerigt lager som innehöll bland annat två så kallade toffelskor som är en typ av medeltida hästskor. Till detta lager anslöt en treskiftad stenläggning. Det leriga lagret och stenläggningen tolkades representera den äldsta fasen och är förmodat medeltida.

Konstruktionsdetaljerna och stenpackningarna var utgångspunkten vid slutundersökningen. Målsättningen var att få fram så mycket av bebyggelsen som möjligt för att kunna förstå vilken eller vilka typer av byggnader som representerades inom denna del av Starby gård. Från vilka tidsperioder kunde de tänkas höra? Fanns det spår av den medeltida bybildningen? Eftersom vi redan under förundersökningen observerade att byggnaderna inte helt överensstämde med någon av de äldre kartorna var ett av delmålen att ta reda på om byggnaderna var äldre än så, eller av någon anledning inte finns med på kartorna.

Det yngsta bebyggelselagret schaktades fram med maskin. När exploateringsområdet avgränsats och allt var framschaktat upptäcktes att stora delar var skadade av moderna schakt och nedgrävningar från bland annat elkabeldragningar. Detta försvårade tolkningarna av alla bebyggelsefaser och medförde att egentligen inga hela eller intakta delar bebyggelsen kunde sättas samman.

Den yngsta fasen, fas 1

Bebyggelsen i den yngsta fasen bestod av tre tydliga konstruktioner. Dels påträffades rester av två ekonomibygnader och dels rester av en mycket välldagd kullerstengata eller infartsväg till byggnaderna på gården. Byggnaderna och vägen var orienterad efter övriga byggnader på gården, det vill säga *inte* i vinkel med riksvägen, utan snarare i en öst-västlig riktning. Byggnaden utgjordes av två syllstensrader och saknade gavelns syllstenar som blivit förstörda av moderna schaktningar (A675, 1049, 1165) (fig 5 och 6). Husets bredd, mellan syllstensraderna, uppgick till 5,5 m medan

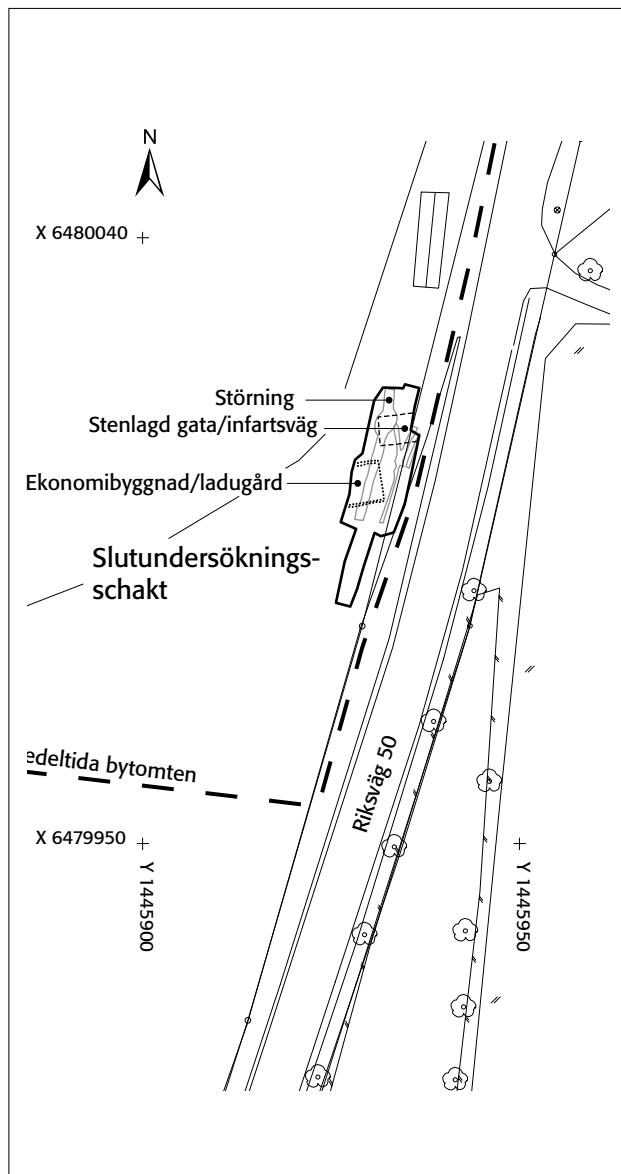

Fig 5. Slutundersökningsområdet markerat på Vadstenas primärkarta. Skala 1:1000.

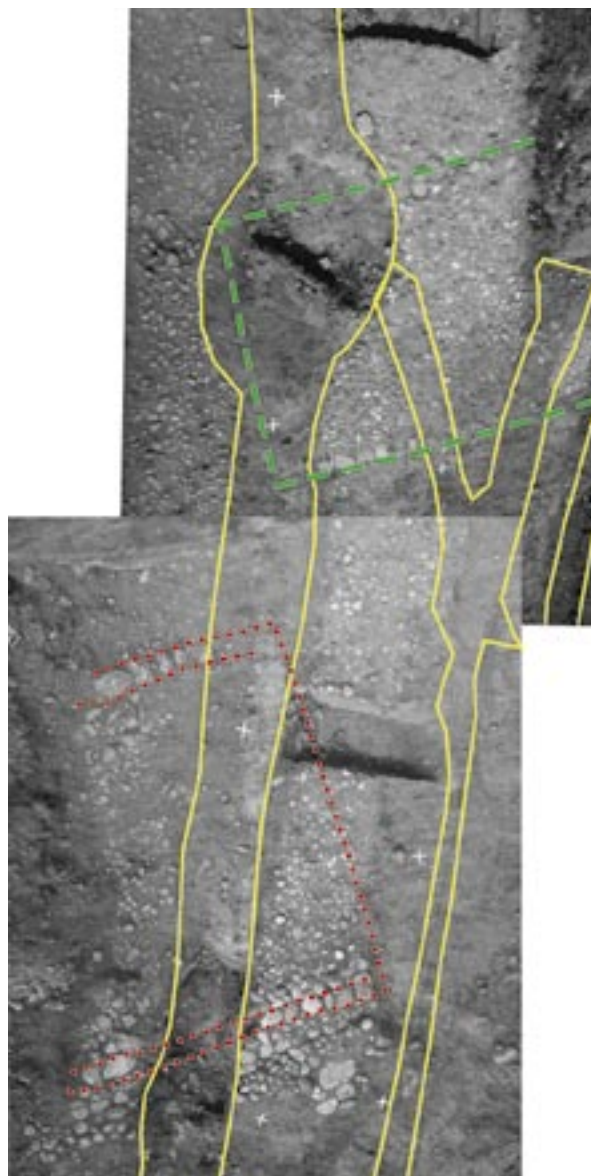

Fig 6. De översta lämningarna där en av ladugårdsbyggnaderna syns (rött) och infartsvägen (grönt). De gula linjerna representerar nedgrävningskanterna på de moderna störningarna.

dess längd eller proportioner ej kunde fås fram. På södra sidan om huset fanns en stenlagd dräneringsränna, förmodligen avsedd att leda bort regnvatten (A698, 1045) (fig 7). Husets golv utgjordes av en oregelbunden ganska enkelt lagd småstenspackning och behöver inte ha varit den ursprungliga golvytan (A1089). Beroende på byggnadens ändamål kan man tänka sig två olika lösningar. Antingen har byggnaden haft ett trägolv som tagits bort innan rivning eller om ändamålet varit förråd kan man tänka sig att stenpackningen har fungerat som golv. Inga trärester eller fynd inom huset avslöjade något om byggnadens funktion eller golvyta. Sannolikt har huset rivits och det mesta av materialet från byggnadens konstruktion och innehåll, har antingen återanvänts eller kastats på annan plats. Utvalda delar av golvlagret grävdes för hand med avsikten att finna daterande eller funktionsbestämmande fynd. Inga föremål eller konstruktionsdetaljer påträffades som indikerade vare sig husets brukningstid eller funktion.

Gatan eller infartsvägen kunde antas vara samtida med huset. Den oregelbundna stenpackningen som låg utanför huset anslöt också till gatan varför dessa bör vara samtida. Gatans stenläggning bestod av rundad natursten, cirka 0,1 m stora, placerade i ett lager med sättsand (A1107, 1244). Gatan begränsades i N och S av större stenar i storleksordningen 0,15–0,3 m (A631, 644,

1068, 1158) (fig 3). Bredden uppgick till 3,5 m mellan de yttre avgränsande större stenarna. Gatans avslut var till största delen förstört av en modern nedgrävning men ett fåtal stenar fanns i nedgrävningens kant varför det är rimligt att anta att dessa representerar avslutet (A1205). I gatans förlängning, in mot gården, upphörde också den fina stenläggningen bortom den moderna nedgrävningen. I riktning mot nuvarande riksväg (åt öster) fortsätter gatan och verkar försvinna in under vägen. Ingen begränsning kunde konstateras åt detta håll.

Efter dokumentation schaktades husets golvlager, vägens stenpackning och de övriga yngsta lagren bort med maskin. Schaktningen stoppades vid nästa nivå som bestod av ett planeringslager (A1221, 1231, 1236). Detta lager täckte stora delar av ytan men ändrade delvis karaktär över området. Det gick inte att avgöra om det var samma planeringslager som täckte hela ytan beroende på att lagret på allt för många ställen var kapat av de moderna schakten. Av karaktären och fyllningen att döma representerade lagret dock samma händelse och funktion över hela ytan, det vill säga ett fyndtomt jordlager, påfört för att utjämna marken inför planeringen och byggnationen av de yngsta byggnaderna. Återigen grävdes valda delar för hand men lagret innehöll inga fynd förutom enstaka spikar, tegelflis, träflis och kol.

Husets och gatans föregångare, fas 2

I provschakten som gjordes vid förundersökningen konstaterades att den yngsta fasen föregicks av en bebyggelse som brunnit. Ett ganska tunt men dock tydligt brandlager var synligt i båda provschakten (A200001) (fig 8). Brandlagret schaktades försiktigt fram och handrensades de sista centimetrarna. Detta brandlager visade sig vara begränsat till den östra, och nordöstra delen av undersökningsområdet. Lagret fanns över en yta av cirka 12x3 m men hade genomgrävt av den yngre gatan. Även delar av brandlagret grävdes för hand men detta var helt fyndtomt. Förmodligen representerar lagret just en äldre bebyggelse som brunnit och i det här fallet skulle man exempelvis kunna tänka sig rester av en utasad ladugårdsvägg. Dock saknades fundament i form av syllstenar för en eventuell äldre ladugårdsbyggnad men denna avsaknad skulle kunna förklaras av att syllstenar har återanvänts vid senare byggnationer. Att återanvända sten är ett vanligt förekommande fenomen och kan studeras på många håll i medeltida städer (t ex Hedvall, R. 2000, 2002, Hållans m fl 1999). Mycket av stenmaterialet i Vadstena är hämtat från annan plats eftersom undergrunden främst består av sand och lera. Det är då enkelt att förstå att stenmaterialet återanvänts och äldre hus kan helt sakna grundläggningssten.

Fig 7. Den södra syllstensraden med dräneringsrännan precis utanför. Sedd från ovan, söderifrån.

Fig 8. Sektion i det andra provschaktet där brandlagret var mycket tydligt.

Under brandlagret täcktes i stort sett hela undersökningsytan av ett nästan homogent och sammanhängande gruslager (A200002). Lagret var även här söndergrävt av de yngre kabelschakten men det var tydligt att samma lager återfanns nästan heltäckande över ytan. Gruslagret var förhållandevis tunt, cirka 0,02–0,05 m och var tomt på föremål sånär som på en del tegelflis. Valda delar av lagret grävdes för hand medan resterande schaktades bort med maskin. Lagret tolkades vara ett planeringslager eller utjämningslager.

Gruslagret hade lagts ut på ett lerigt lager, cirka 0,15–0,2 m i tjocklek, vilket också täckte i stort sett hela undersökningsområdet (A200003). Återigen grävdes delar av lagret för hand och detta visade sig innehålla tegelbrockor, tegelflis, träflis och en del djurben. Inga daterande fynd påträffades.

På det äldsta kartmaterialet från 1655 där Starby gård finns med ligger en av ladugårdsbyggnaderna utmed och längs med vägen (bilaga 3). Denna ladugårdsbyggnad är på kartan uppmätt till minst 25 m lång och cirka 12 m bred. Begränsningarna på en byggnad med cirka 300 m² stor yta skulle lätt kunna hamna utanför det nu aktuella undersökningsområdet som uppgick till ungefär hälften av dess storlek. Det innebär att ett homogent golvlager bestående av lera och grus får plats inom undersökningsområdet utan att dess yttre begränsningar blir synliga. En alternativ tolkning är att lerlagret och gruslagret representerar golvlager till den stora ladugårdsbyggnaden på 1655-års karta och som senare har brunnit (se även stycket ”Arkeologin och kartmaterialet”).

Arkeologin och kartmaterialet, fas 1 och 2

Undersökningen i Starby var mycket begränsad och höll sig inom det planerade vägområdets breddning. Närmast riksvägen lämnades en cirka 2,5 m bred remsa som ej undersöktes främst på grund av säkerhetsskäl. Utmed denna remsa lades så mycket jordmassor som möjligt för att utgöra ett skydd mot den kraftigt trafikerade Riksväg 50. Detta medförde att undersökningsområdet som störst var cirka 8x20 m.

Undersökningen karaktäriserades av förhållandevis fyndtomma konstruktioner och lager. De få fynden indikerade ett ganska brett dateringsintervall i alla de yngre konstruktionerna och lagren som låg mellan 1600–1800 tal. Redan under förundersökningen stod det klart att kartmaterialet skulle bli en viktig del för att förstå gårdens struktur.

Fig 9. Den äldre ekonomiska kartan över Starby.

På den äldre ekonomiska kartan, som upprättades under efterkrigstiden, 1945–48, finns Starby gård med ekonomibyggnader självfallet med. Genom överlägg gick det att konstatera att gårdens byggnader inte stämde överens med de nu påträffade bebyggelseresterna. Längst till söder i schakt 216 (fig 2) påträffades liggande träplankor och en trasig syllstensrad. Dessa plankor och syllstenar stämde däremot väl överens med ladugården på den gamla ekonomiska kartan (fig 9).

Kartor över Starby gård finns även från åren 1910–1 och 1841–42. På kartan från 1910-talet är samma ladugårdsbyggnad utritad som finns på den äldre ekonomiska kartan, men på 1800-talets kartor finns inga byggnader inom denna del av Starby. Däremot så verkar ett par nya byggnader (ladugårdar) vara planerade eftersom de finns skissade på kartan. På Häradskartan från 1870 kan en intressant iakttagelse göras. På gårdens södra del finns två ladugårdsbyggnader och fram till dessa verkar det leda en liten gårdsväg. Denna väg skulle eventuellt kunna vara samma som hittades vid undersökningarna, problemet är bara att vägen hade ett tydligt avslut som inte alls stämmer överens med denna (fig 10 och 6). Häradskartorna är tyvärr inte så detaljerade att det är lämpligt att göra kartöverlägg med precision, men trots detta är iakttagelsen värd att nämna.

Under 1800- och 1700-talet specialiserade sig bland annat att gården på kammarduk och linneväveri (Broocman 1760:670, Tham 1855: 661f). 1700-talets kartmaterial är sparsamt men 1705 görs en

detaljerad arealavmätning av gården med dess ägor och upptar flera kartblad med beskrivningar (Bilaga 2). Gårdens ekonomibyggnader är belägna SÖ om mangårdsbyggnaden och precis inom de delar som undersökningen nu berört. Hur gården med ekonomibyggnader sett ut *mellan* dessa år har vi inga uppgifter om, åtminstone har inga uppgifter kunnat hittas inom ramen för detta arbete. Förmodligen har gårdsbyggnaderna inte ändrats. Om gårdsstrukturen ändras brukar det vara ett av motiven till att upprätta nya kartor varför vi får förmoda att inga stora förändringar har skett under 1700- och 1800-talen.

Den allra äldsta kartan där Starby gård är noterad är egentligen en stadskarta över Vadstena med en icke så detaljerad bebyggelse (Bilaga 3). Kartan är från 1655 och visar framför allt de större byggnaderna i staden, gator, vägar och kvarter. I kartans ytterkant finns Starby gård med en lång ladugårdsbyggnad och två mindre inom det nu aktuella området. Kartorna från 1655 och 1705 stämmer inte överens med varandra, men gårdsstrukturen är densamma och ekonomibyggnaderna ligger orienterade inom en fyrkantig struktur i SÖ delen.

En ganska enkel sammanslagning av kartorna har gjorts. Båda kartorna uppvisar en diskrepans mot dagens fastighetskarta och lämpliga fixpunkter saknas. Hur som helst går det ändå att göra några värdefulla iakttagelser. Orienterings- och placeringsmässigt överensstämmer bebyggelsen på de båda kartorna. Bebyggelsen ligger ungefär på samma plats och har nära på identisk riktning. Bredden på byggnaderna enligt 1655 och 1705-års karta stämmer dock ej överens med de nu påträffade byggnaderna. Kanske är det så att de nu påträffade byggnaderna är rester av kammarduksfabriken/linneväveriet som startades under 1700-talet men som vi inte har några uppmätningar av. Byggnaderna kan ha byggts om för att passa ändamålet. Att bebyggelsen härör från 1600- eller 1700-talet verkar däremot obestridligt.

En äldre infartsväg till staden?

Gårdsstrukturen enligt 1705-års karta och fram till idag ligger något apart i förhållande till Riksvägen. Riksvägen passerar snett över gårdens ägor och är tydligast på Häradskartan från 1870 (fig 10). Där kan man se gårdens struktur och de stora fyrkantiga ladugårdslängorna i öster i förhållande till vägen. Strukturen verkar inte helt genomtänkt och det mest rimliga skulle vara att vägen passerar i rät vinkel gentemot gårdens byggnader. Riksvägens föregångare anno 1655 verkar däremot göra precis det, den passerar gårdens byggnader i närmast rät vinkel (bilaga 3). Såväl de nu påträffade lämningarna som det äldsta kartmaterialet pekar på att Vadstenas infartsväg från söder delvis haft en annan sträckning. Detta skulle kunna förklara varför det varit svårt att rektifiera de äldre kartorna och att vi i själva verket har felaktiga fixpunkter att gå efter. Dessa frågetecken kan endast ytterligare undersökningar svara på.

Starbys medeltida bytomt i undersökningen, fas 3

Undersökningen visade inga indikationer på medeltida byggnader eller tomter. Det äldsta lagret, som framför allt bestod av ett ganska tjockt lerigt lager, kunde ej avgränsas till ytan. Lagret täckte hela undersökningsområdet och innehöll inga tydliga tomtavgränsningar eller bebyggelse-rester. Emellertid hittades ett par karaktäristiskt medeltida fynd i detta lager. Ett par så kallade toffelskor påträffades som är en äldre typ av hästskor och användes framför allt under 1300- och 1400-talen (Norberg 1981). Fynden tyder på att vi är i utkanten av den medeltida bytomten. I undersökningsschaktets västra del påträffades också en äldre stenläggning som anslöt till det äldsta lagret. Stenläggningen var något oregelbunden men lagd i upp till tre skift (A1297, fig 11). De tre skiften tyder på att stenläggningen använts under en längre period och inte är av temporär art. Stenarna var i storleksordningen 0,1–0,25 m i diameter och lagda utan sättsand. Att stenläggningens mäktighet tilltar in mot gården, åt väster tyder också på att vi här har stött på en ytterkant av en större struktur. Kanske representerar den en medeltida tomtavgränsning som ibland består av stenlagda gångar.

Fig 10. Häradsökonomiska kartan från 1870 över Starby.

Fig 11. Den förmodligen senmedeltida 3-skiftade stenläggningen i botten av schaktet.

Sammanfattning

Undersökningarna i Starby resulterade i delar av gårdsbebyggelsen som utgörs av ekonomibyggnader/ladugårdar som finns dokumenterade på kartor från mitten av 1600-talet och framåt. Dock stämmer inte kartmaterialet med de nu påträffade lämningarna till fullo. På grundval av byggnadernas placering, orientering och de få fynd som gjordes pekar allt mot att byggnaderna är från 1600 eller 1700-talet. Möjligtvis kan de påträffade byggnaderna vara ombyggda för att passa ändamålet under den tid Starby var kammarduksfabrik, mot senare hälften av 1700-talet (fas 1). Från denna tid har vi inget kartmaterial att jämföra med.

Under de översta bebyggelselämningarna påträffades ytterligare två bebyggelsesfaser. Dessa faser indikerar att äldre byggnader stått på platsen och att en byggnad eller delar av denna har brunnit. På 1655-års karta finns Starby gård med ladugårdslängor liknande de som finns med på 1705-års karta men dessa verkar inte vara samma. Passande i sammanhanget är att anta brandlagret och de underliggande planeringslagren tillhör ladugårdsbyggnaderna från 1655 (fas 2).

De äldsta lämningarna som påträffades bestod av ytterligare en stenläggning som var lagd i upp till tre skift vilket tyder på att den använts under en längre tid (fas 3). Mot botten av schaktet påträffades också ett par hästskor, så kallade toffelskor, som vanligtvis dateras till 1300–1400-tal. Således har Starbys medeltida bytomt sträckt sig ända ut mot nuvarande riksväg 50 och dess gräns i ett litet parti av den östra delen har bekräftats i och med dessa undersökningar.

Referenser

Arkiv

Fornminnesregistret.

Lantmäteriet, forskningsarkivet, Gävle (www.lantmateriet.se).

Kartor

Häradskartan, Örberga, 1868–77, Serie: J1.1.2, Id: 44-4.

Starby, St Pers sn, Arealavmätning, 1705, akt: 05-STP-7.

Starby nr 1, St Pers sn, Avmätning av kongshagen, 1717, akt: D91-13:1.

Vadstena stad, stadsplan, 1655.

Litteratur

Broocman, C-F. 1760. *Beskrivning över de i Östergötland befintliga städer, slott, sockenkyrkor, socknar, säterier, överofficersboställen, järnbruk och prästgårdar m m*. Linköping 1993.

Fritz, B. 2000, I: Söderström, G. (red), *600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000*. Stockholm.

Hedvall, R. (red), 2000. *Stadsgårdar i den senmedeltida stadsdelen Sanden, Vadstena*. Rapport RAÅ UV Öst 2000:26. Linköping.

–2002. *Arkeologi i Vadstena. Nya resultat med utgångspunkt i undersökningarna i stadsdelen Sanden*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 46.

Hållans, A-M., Karlsson, P. & Tagesson, G. 1999. *Kvarteret Dalkarlen. Bebyggelse och industri i stormaktstidens Norrköping* RAÅ 96, Norrköpings stad och kommun, Östergötland. Riksantikvarieämbetet. Rapport UV Öst 1999:1. Linköping.

Larsson, L Z., Nilsson P. & Ulfhielm, A. 1997. *Riksväg 50*. Arkeologisk utredning, etapp 1. Riksantikvarieämbetet. Rapport UV Linköping 1997:3.

Norberg, R. 1981. Hästsko. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, nr 6. Andra upplagan. Viborg.

Stibéus, M. 2000, I: Söderström, G. (red), *600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000*. Stockholm.

Tham, W. 1854–55. *Beskrivning över Linköpings Län*. Linköping 1994.

Administrativa uppgifter

Riksantikvarieämbetets dnr: 422-2609-2003 (förundersökning) 423-1991-2003 (slutundersökning).

Länsstyrelsens dnr och datum för beslutet: 431-12879-03 och 431-8265-04, 2004-06-11.

Projektnummer: 1510178 och 1510183.

Undersökningstid: 20–23 april 2004 och 22 juni–2 juli 2004.

Projektgrupp: Christina Helander, Maria Sjöquist, Johan Stenvall (projektledare).

Grävmaskinist: Robert Nilsson och Börje Klockner.

Undersökt yta: 300 m² vid förundersökningen och 160 m² vid slutundersökningen.

Läge: Ekonomiska kartan, blad 8E 5j och 8E 6j, x 6480000 y 1445932.

Koordinatsystem: Rikets, RT 90 2,5 gon V och Vadstenas lokala.

Dokumentationshandlingar: Förvaras tills vidare på Riksantikvarieämbetet, UV Öst, Linköping.

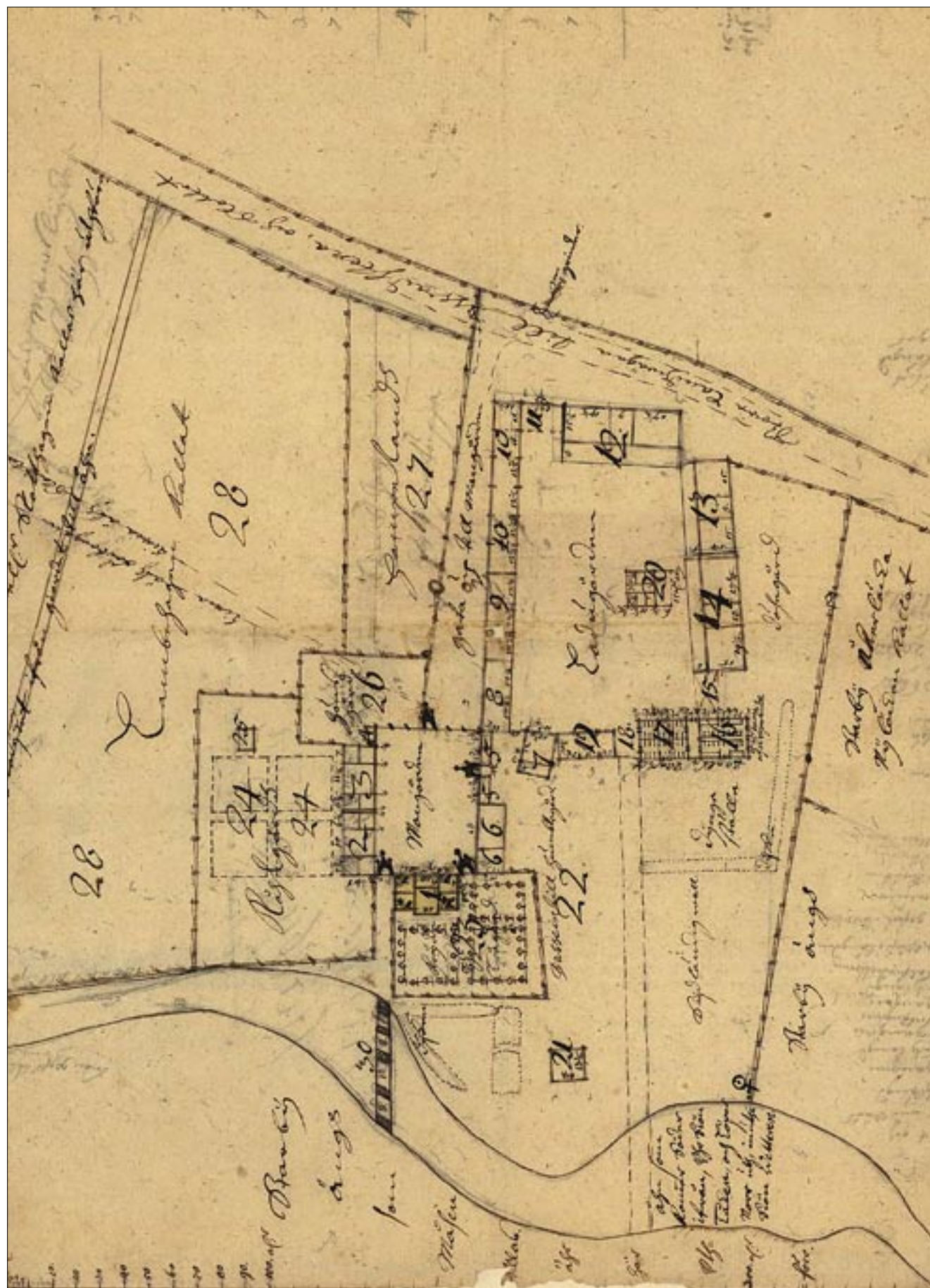
Fynd: Tillvaratogs ej förutom toffelskor som tills vidare förvaras på UV Öst, Linköping.

Intrasisnr: O200437 och O200454.

Bilaga 1. Kontexter

Anr	Typ	Beskrivning
631	Gata	Stenar som markerar gatans begränsning i N
644	Gata	Stenar som markerar gatans begränsning i S = 1158
675	Syllstensrad	S syllen för byggnad, samma som 1049
698	Ränna	Dräneringsränna utanför syllen, samma som 1045
709	Yttre konstruktionselement	Stödsten utanför dräneringsrännan, samma som 1038
725	Sten	Rund, platt sten – tillsammans med 736, 742 ingång?
736	Sten	Rund, platt sten – tillsammans med 725, 742 ingång?
742	Sten	Rund, platt sten – tillsammans med 725, 736 ingång?
750	Inre konstruktionselement	Stödsten innanför syllen, samma som 1054
759	Syllstensrad	Skadad syllstensrad (ev från 18–1900-tals lada)
769	Vägg	Träplankor (ev från 18–1900-tals lada)
1038	Yttre konstruktionselement	Stödsten utanför dräneringsrännan, samma som 709
1045	Ränna	Dräneringsränna utanför syllen, samma som 698
1049	Syllstensrad	S syllen för byggnad, samma som 675
1054	Inre konstruktionselement	Stödsten innanför syllen, samma som 750
1059	Syllstensrad	5 stenar 0,15–0,4 m natursten = 1165
1068	Gata	Fortsättningen av gatans begränsning i S = 644, 1158
1074	Golv	Inomhusyta, stenläggning av natursten 0,05–0,2 m
1089	Golv	Inomhusyta, ojämn stenläggning 0,05–0,15 m stenar
1097	Stenläggning	Inomhusyta
1107	Gata	Kullerstensläggning för gatan
1135	Stenläggning	Oregelbunden stenpackning längst i NV
1158	Gata	Stenar som markerar gatans begränsning i S = 644
1165	Syllstensrad	N syllen för byggnad
1173	Stolphål	Osäkert stolphål, 7–8 stenar i toppen
1200	Syllstensrad	Syllstenar som markerar ytterligare en ladugårdsbyggnad?
1205	Gata	Förmodligen stenar som markerar gatans begränsning i V
1212	Golv/gårdsplan?	Golvyta eller ytterkant av gårdsplan
1221	Lager	Planerings-/utjämningslager under 1074
1231	Lager	Planerings-/utjämningslager under 1089
1236	Lager	Planerings-/utjämningslager under 1074
1244	Lager	Sättsandslager för gatan, under 1107
1255	Lager	Planerings-/utjämningslager under 1236 och 1244
1270	Lager	Sandigt planerings-/utjämningslager under 1135
1277	Härd	Medeltida?
1285	Lager	Träflislager
1297	Stenläggning	3-skiftad stenläggning, förmodligen senmedeltida = 1311?
1311	Stenpackning	Gles, oregelbunden stenpackning = 1297?
200001	Brandlager	Tunt brandlager under 1221
200002	Lager	Tunt gruslager, täcker i stort hela undersökningsområdet
200003	Lager	0,15–0,2 m tjockt lerlager, täcker i stort hela u-området

Bilaga 2. 1705 års arealavmätning över Starby

Bilaga 3. 1655 års stadskarta över Vadstena

